

МЕТОДИКА ЗА ОЦЕНКА НА ЕЗИКОВАТА КОМПЕТЕНТНОСТ НА БЪЛГАРСКИ ЖЕСТОВ ЕЗИК

Славина Лозанова и Ивелина Стоянова

Институт „Науки за глухите хора“

(РАБОТНА ВЕРСИЯ)

София • 2021

Разработката е част от дейност по проект *„Онлайн учене при учениците със слухови нарушения: Оценка на езиковата компетентност и стратегии за преодоляване на комуникативните затруднения“*, финансиран от [Фондация „Америка за България“](#) по програма *„Следващите 10 – в подкрепа на значими идеи през следващите десет години“*.

**AMERICA FOR
BULGARIA
FOUNDATION**

Фондация „Америка за България“ е независима, неправителствена и неполитическа американска благотворителна фондация, която работи в партньорство с български организации за укрепване на частния сектор и демократичните институции в страната.

Фондацията е плод на успеха на Българо-американския инвестиционен фонд (БАИФ), създаден през 1991 г. От Конгреса на САЩ с подкрепата на Американската агенция за международно развитие. За повече информация: www.us4bg.org.

Подкрепата за Институт „Науки за глухите хора“ е осигурена от Фондация „Америка за България“. Изявленията и мненията, изразени тук, принадлежат единствено на Институт „Науки за глухите хора“ и не отразяват непременно вижданията на Фондация „Америка за България“ или нейните партньори.

Институт „Науки за глухите хора“

София, 2021

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪРВА ЧАСТ.

Основни постановки 4

1. Основни методически положения за оценка на езиковата компетентност на български жестов език 5

2. Кратки дефиниции на основните понятия 8

ВТОРА ЧАСТ.

Основни компоненти на езиковата оценка 14

1. Обхват на съдържанието в рамките на оценката на езиковата компетентност 15

2. Периодизация на езиковото развитие на жестов език 19

3. Подходи за оценка на езиковите умения на жестов език 30

3.1. Събиране на информация от специалисти и родители 34

3.2. Директни наблюдения и тестови инструменти 35

ТРЕТА ЧАСТ.

Общи насоки за развитие на жестовата езикова компетентност 37

БИБЛИОГРАФИЯ 41

ПРИЛОЖЕНИЯ 45

ПЪРВА ЧАСТ.

ОСНОВНИ ПОСТАНОВКИ

1. Основни методически положения за оценка на езиковата компетентност на български жестов език

Оценката на езиковата компетентност при слухови нарушения и глухота е комплексен, личностно ориентиран процес, чиято обективност зависи от отчитането на множество взаимодействащи си фактори, свързани със спецификата на увредата, компенсаторните механизми и потенциални възможности на детето. Средата на развитие ведно с условията на отглеждане на детето, пряко свързани и с езика или езиците, които използва семейството, са други аспекти от съществено значение за цялостното личностно израстване.

Въпреки многобройните доказателства за ползотворното влияние на жестовия език върху когнитивното, интелектуалното и социалното развитие не само на глухите, но и на чуващите деца, в част от професионалните среди продължава да се твърди, че този език трябва да се въведе на по-късен етап, при вече сформирани умения за използване на устна реч. Вече знаем, че отсъствието на пълноценна комуникация на основата на естествен език, овладяван спонтанно в процеса на израстване на детето, от най-ранна детска възраст, води до езикова депривация и до изоставане в цялостното функциониране на личността. Този факт не се оспорва от никого.

Практиката показва, че една от най-специфичните характеристики на глухите хора е разнообразието сред тях. Разнообразие по отношение на проявленията, резултат от полигенния характер на биологичния проблем в комплекс с различни фактори от средата, както и разнообразие във връзка с ползваните езици, средства на изразяване и комуникация, степента на владеење на един или повече от един език с различни събеседници и в различни условия.

Представената методика за оценка на жестовата компетентност може да се разглежда като показателна в две насоки. Целта ѝ, от една страна, е насочена към начините, методите и средствата за оценка на жестовата компетентност на ученици, обучавани в България, ползващи български жестов език (като първи език, E1) и ученици, за които той е един от ползваните езици (E2). Методиката ще обслужва и ученици със социално адекватен слух, но с комуникативни нарушения, за които невербалната

комуникация е част от алтернативна и подпомогната система за общуване, временно средство за комуникация или допълваща стратегия за организиране на педагогическо/терапевтично взаимодействие. От друга страна, целта на методиката е да повиши значимостта на диференцирания подход към образователното приобщаване чрез зачитане на индивидуалните способности и академичната активност на учениците с глухота и слухови нарушения. В това число и необходимостта от използване на български жестов език за тези от тях, за които той е показателен. Използваният подход на диагностика на езиковите умения е развитиен, т.е. предоставя възможност за регистриране на актуалните знания, умения в процес на овладяване/научаване чрез съпоставяне с нормативни показатели, организирани в периодизация.

Представената периодизация следва онтогенетичната рамка за овладяване на жестов език и уменията за използване на езика за разговорни цели. Базирана е на установени стандарти и образователни изисквания, разписани като цели и компетенции в програми за обучение по жестов език. Последователността на етапите е от значение, тъй като отговаря на установени стандарти за усвояване на езика във възрастов план. Следователно, придобиването на умения и покриването на показателите за конкретен период е необходимият минимум и вид гаранция за овладяването на уменията в следващия период. Компетенциите в рамките на един период обаче не са в определена хронологична последователност. Демонстрират се индивидуални вариации по отношение на скоростта на овладяване на компетентностните в отделните периоди, а в някои случаи – и в последователността.

Всеки етап е организиран така, че да осигури необходимата конкретика за определянето му в съпоставка с другите (преходни и следходни) етапи. Показателите към всеки етап могат да се разглеждат едновременно като цел/и на обучението - това, което детето или ученикът трябва да научи, и показател за постигнатото - това, което то знае. Периодизацията, зададена по този начин, се използва за измерване на прогреса на всяко дете спрямо индивидуалните му способности и специфични езикови нужди.

В следващите точки подробно са разписани критериите, по които се оценява всяко отделно ниво (Таблица 1).

Представената периодизация е само началото на един продължителен процес по разработване на цялостен модел и система за работа с българския жестов език в условията на образованието - от оценката на жестовата компетентност, разработването на учебно съдържание до изучаването на жестовия език като езикова система. Посочените показатели в рамките на всеки период стъпват на описани за чужди жестови езици нормативни стойности, които за българския жестов език са все още неизвестни. Една от целите на тази методика е да се провери до каква степен описаните детерминанти на развитие се отнасят и до българския жестов език. Убедени сме, че именно в измеренията на терапевтичната работа с глухи и слабочуващи ученици, ползващи в по-голяма или по-малка степен български жестов език, така разработената методика ще придобие смисъл и значение.

2. Кратки дефиниции на основните понятия

Жестов/мануален лепет. Първи двигателни прояви, форма на двигателна игра, предиктори за поява на осъзната жестова реч. Представяват последователност от повтарящи се двигателни актове, наподобяващи жестови знаци, които не са обвързани с конкретно значение. Началото на жестовия лепет е между 6 и 9 месец.

Форма на жестовия знак/жеста. Всеки жестов знак се състои от определени елементи, организирани в строга структура. Елементите са конфигурация на ръката, място на изпълнение на жеста, характеристика на движението, включително посока, скорост, ориентация на дланта. Жестовете могат да бъдат класифицирани и по броя на ръцете, участващи в двигателния акт, мястото на контакт и формата на всяка една от ръцете в рамките на двигателната програма. Двете ръце могат да се движат в синхрон, симетрично, но могат да бъдат и асиметрични - с пасивна (поемаща движението ръка) и активна (извършваща движението ръка). В процеса на овладяване на жестовия език, детето започва с по-прости конфигурации на ръката в дактилеми В, А, О, С, 1, 5; едноръчни жестове; двуръчни, които първоначално са симетрични с идентична конфигурация. В процеса на активно общуване се подобрява и формата на жестовата изява.

Инкорпорирането е основна характеристика на жестовите езици. Представява смесване, вплитане на два жестови елементи в един двигателен акт. Инкорпорирането в началните периоди на овладяване на жестовия език се наблюдава при изразяване на времеви понятия, например: съчетаването на жест за число с жест за време - час, месеци, дни. Вместо два отделни жестови знака – ДВЕ, ЧАС – значението се предава чрез един двигателен акт, който инкорпорира конфигурацията на ръката в 2 с движението на жеста ЧАС. Така се получава ДВЕ+ЧАС.

Индексиране – посочване – прономинализация. Посочването като двигателен акт изпълнява различни функции в речта. Значението на индексалния жест се формира в контекста на комуникативната ситуация с референция към външни обекти. Овладяването на тази граматическа категория преминава през няколко етапа: 1) използване на посочващи нелингвистични жестове; 2) използване на посочване с референция към обекти (вместо

жестове за обектите) – местоимения; и 3) правилна употреба на посочването като част от граматичната система на езика.

Немануални елементи на жестоизразяване – немануална изразност. В най-общ план предаване на информация на жестов език става по два основни канала – мануален (чрез ръцете) и немануален. Немануалният начин обединява в себе си всички елементи, които действат като коартикулатори на жестова реч, като движението на тялото, главата и лицеизражението, част от което са движението на устните и артикулирането. Тези немануални сигнали действат като маркери, които играят смислоразличителна роля на ниво лексема или носители на граматическа информация на ниво изречение. Разликата между въпроси, образувани с въпросителна дума или с частица „ли“ се изразява в немануалната изразност. В първия случай има само движение на веждите, докато при втория се включва и тялото, което се накланя напред.

Движение на устните като част от немануалната изразност трябва да се различава от членоразделното артикулиране. Движенията на устните изпълняват функцията на наречия, глаголи или междуметия. Те носят допълнителна информация към мануалната продукция, доуточняват значението. Активното вибриране или движение на устните („пап“ – за усилване, категоричност на признак, „лалалала“ – много /за говорене/).

Класификаторите са жестове, които представляват група обекти или референти. Съществуват различни класификации. Една част се определят за семантични, защото уточняват значението на основния жест, друга част са спецификатори, защото демонстрират формата или големината на обектите. Трети са инструментални, защото носят информация за функцията на предметите. Употребата на класификатор става след като първоначално се въведе референтът – човек, кола, дърво, а значението им се формира в контекста на комуникативната ситуация.

Класификатори за обект или човек изпълняват функцията на местоимения. Използват се, след като един път е въведен референтът. Примери: КЛ:1 (ръката е във формата на 1) означава изправен човек, цигара, пръчка и др. КЛ:сгънато 2 означава седящ човек. КЛ:С - чаша, тръба, цилиндър и др. КЛ:С (с две ръце) - пица, голям плосък обект като чиния и др. КЛ:В - маса, стена, килим, под и др.

Класификаторите, обозначаващи локация или движение на обекти, носят информация за начина на движение на обектите. Примери: КЛ:8 (с едната ръка) - кола, която излиза от паркинг, влиза в паркинг, паркира и др. КЛ:В - лист, който пада от дърво - бавно или бързо. КЛ:2 или К - начинът, по който човек пада, припада, хлъзга се и др.

Класификатори, описващи обекти или хора - КЛ:2 (леко свито) - описание на къдрава коса; КЛ:В - гладка повърхност; КЛ:О - нещо, което е с големината на монета, дупка, кръг и др. КЛ:1 (с две ръце) – очертания на екран, монитор, лист, документ и др.

Модификация на жестовата форма – модифициран жест. В рамките на жестовата реч всеки отделен жестов знак може да бъде променен в рамките на допустимото за езика за да предаде значение или да изрази различно значение. Характерна особеност на жестовите езици е именно способността за модифициране на някои от параметрите на жестовия знак - посоката на движение, скоростта на движение, обема на движението. Локализацията на изпълнение на жеста също може да бъде променена и това да придаде различен смисъл.

Насочени жестове/съгласувани жестове. В жестовия език има *прости глаголи*, които са с константна двигателна характеристика – ХАРЕСВАМ, ОБИЧАМ, СЯДАМ, ЯМ, но модификацията им засяга продължителността на изпълнението им. Други глаголи поемат промяна в посоката на движението, за да обозначат субекта и/или друг аргумент (цел, получател, локация) на действието (кой какво прави; на/към кого го прави). В тази група, т. нар. директивни или съгласуващи се глаголи модификацията е по отношение на локализацията на началото и края на двигателната програма (примери: ДАВАМ, ГЛЕДАМ, ПИТАМ, ОТГОВАРЯМ, КАНЯ и др.).

Характерно за *изменяемите/позиционни глаголи*, като РЕЖА, БЕРА, МИЯ и др. е, че значението им се уточнява в конкретиката на изпълнение на оригиналното действие спрямо обекта - мия тяло, мия чиния, мия коса, мия повърхност и др.

Изразяване на темпоралност и аспектиалност. Средствата за изразяване на сегашно, минало и бъдеще време могат да се групират в три категории. Първо, лексикално, с помощта на отделен жест или жестов израз, означаващ време – ПРЕДИ, ОТДАВНА, ПРЕДИ СЕДМИЦА, ВЧЕРА, ПРЕДВАРИТЕЛНО, В МОМЕНТА, ДНЕС, УТРЕ, ДРУГАТА

СЕДМИЦА, ДОГОДИНА и др. Могат да се използват и изрази за продължителност – РЕДОВНО, ПРОДЪЛЖИТЕЛНО, ЦЯЛ ДЕН, ЦЯЛА НОЩ, ЦЯЛА ГОДИНА, ПАК – ПАК / ОЩЕ – ОЩЕ и др. Второ, пространствено чрез използване на условна времева линия, която разделя миналото (зад говорещия) от настоящето (непосредствено пред говорещия) и бъдещето (пред говорещия). Третият начин е чрез използване на глаголни лексикални маркери – отделни жестове – беше, ще и др. Модифицирането на глагола също носи темпорално значение. Начинът (с оглед на еднократност или повтораемост) и продължителността на изпълнение на жестовия глагол носят информация за честотата и продължителността на действието. Многократно повторение на ИГРАЯ означава играя дълго. ИЗПРАВЯМ СЕ / СКАЧАМ ПРАВ (КЛ:2) чрез бързо и рязко изпълнение – веднага, мигновено. СТОЯ ПРАВ (КЛ:2) със задържане – за много дълго време. ПЛАЧА – многократно повторен жест – често плача. Обикновено при наблягане на мигновеност, продължителност, както и на подчертаване, че действието е от далечното минало или ще бъде в далечно бъдеще, се използва и лицева експресия.

Жестово изречение и структурата му. В жестовия език има редица ограничения в изреченската структура, които са независими от съответния словесен език, а са характерна черта на повечето жестови езици и се дължат на специфичните средства в жестовия език за изразяване на аргументите и адюнктите при предикацията. Например, в американския жестов език се описва като неутрална следната изреченска структура: [топик] [субект] глагол [обект] [местоименен таг за субекта] ([topic] [subject] verb [object] [subject-pronoun-tag]). Наблюдава се системна топикализация – извеждане на топика (това, за което се говори) в начална позиция в изречението. Това е характерно както за американския, така и за българския жестов език. Друга особеност е поставянето на прилагателните обикновено след съответните съществителни имена, които поясняват. Наречията, поясняващи начина на извършване на действието, могат да стоят преди или след съответния глагол. Въпросителните изречения в жестовия език могат да бъдат с въпросителни думи (КОЙ, КАК, ЗАЩО, КОГА, КОЛКО) или да/не въпроси. Основна роля при въпросите играе и лицевата експресия. Синтактичните особености на българския жестов език обаче все още не са изследвани и описани.

Сложни изречения в жестовия език. В жестовите езици са описани няколко основни вида сложни изреченски структури. 1) *Сложни съчинени изречения.* Последователност от прости равностойни изречения се предава с пауза между тях, понякога може да се използва съюз И. При последователност за въвеждане на следходното просто изречение може да се използва и жестът ПОСЛЕ. Противопоставени изречения може да се изразят чрез позициониране в пространството, например ТОЙ МНОГО РАБОТА (изпълнение вляво) – ТЯ МЪРЗЕЛИВА (изпълнение вдясно), както и да се добавят лексикални маркери – съюз НО (калка от словесния език) или ДРУГО – ДРУГО (поясняващо изречение, означаващо „различни са“). 2) *Сложни изречения за въвеждане на специфична информация.* Въвеждат се с псевдовъпрос, на който говорещият след това дава отговор, който представлява въвеждането на нова информация за дадената ситуация. Например, МАСАТА ГОТОВА, КОЙ ОПРАВИ? – МЕРИ. 3) *Сложни съставни изречения с подчинено определително изречение,* чрез което говорещият пояснява конкретен човек или обект, участващ в ситуацията. Например, ТОВА МОМЧЕ КЪДРАВА КОСА, МОЙ ПРИЯТЕЛ – Това момче, което има къдрава коса, е мой приятел; ОТИВАМ МАГАЗИН УЧИЛИЩЕ ОТЗАД – Отивам в магазина, който е зад училището. 4) *Сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение,* чрез което говорещият пояснява дадени аспекти на ситуацията. Например, МИСЛЯ ОТИВАМ РАЗХОДКА СЛЕД СВЪРШИ РАБОТА / СВЪРШИ РАБОТА ТОГАВА – Мисля да отида на разходка, след като свърша работа. 5) *Сложни съставни с подчинено допълнително изречение при говорене, изразяване на мисли, възприятия и чувства.* Например, ИВАН КАЗА ОТИВА НА КИНО. МАРИЯ МИСЛИ ИВАН ВЕЧЕ Е ИЗБЯГАЛ. 6) *Условни изречения,* които са вид сложни изречения, съдържащи някакво условие. Условността се изразява или с отделен жест АКО, ПРИМЕРНО или немануално – повдигнати вежди, леко наклонена глава и пауза, например ТОЙ ДОЙДЕ, АЗ КАРАМ-СЕ (посока него) – Ако дойде, ще му се скарам. При немануално изразяване можем да имаме двузначност – дали е пояснение за време (когато той дойде) или условност (ако той дойде), като се разчита на знанията на участниците в ситуацията, за да се отстрани многозначността.

Ролевата игра (позиционирането на участниците) в жестовото общуване е един от начините за използване на пространството при разказване. Разказващите въвеждат главните герои в пространството жестово, изразяват отношения между тях, след което им

определят място в пространството около себе си (вляво е един участник, вдясно е друг, с леко завъртане вдясно е трети и т.н.) и не сменят местата им по време на разказа, като при необходимост се връщат към тях с посочване на определеното място и коментиране / разказване за тях. Схемата се запазва по този начин до приключването на конкретния епизод от разказа. Освен посочването, разказвачът може да влезе в ролята на един или повече от героите – вместо да казва какво правят те, показва техните действия или да говори от тяхно име. При подобна **смяна на ролите (поемането на ролята на даден участник в разказа)** разказващият мести тялото си в съответната позиция на участника, определена в началото на разказа – вляво или вдясно, за да представи някой от героите. В някои случаи може влизането в роля да е въведено само с посочване на мястото на съответния участник, в чиято роля се влиза. Докато е в едната роля, каквото и да каже или направи се отнася до героя, когото представя. Обикновено това е придружено и със смяна на лицевото изражение, имитиране на характерни черти на героя (например влизане в ролята на сърдито дете говорещият имитира и лицевото изражения, тропане с крак и други). Важен елемент по време на разказване е и посоката на погледа.

ВТОРА ЧАСТ.

Основни компоненти на езиковата оценка

1. Обхват на съдържанието в рамките на оценката на езиковата компетентност

Основните области на компетентност за проследяването на езиковото развитие с оглед на словесния език и изготвянето на езиковия профил са следните:

(А) Познавателна компетентност

(А1) Общи знания за света, обхват на социалните сфери на използване на езика.

(А2) Умения за придобиване на нови знания, умения за учене.

(А3) Умения за пренос на знания, асоциации, причинно-следствени връзки.

(А4) Конкретно и абстрактно мислене с оглед на усвояването и използването на езика.

(В) Обща комуникативна и прагматична компетентност

(В1) Участие в комуникацията, инициране на комуникация, търсене на контакт.

(В2) Комуникативни роли, осъзнаване на комуникативните роли, подбор на езиковите средства.

(В3) Цел на общуването, цел на изказването, поставяне на цел и подбор на средства.

(С) Езикова компетентност

(С1) Речник и семантика, набор от овладян речник в различни ключови области, понятиен апарат и връзки.

(С2) Граматична система, набор от овладени правила за правилно граматично построяване на речта (устна и писмена или жестоват).

(G) Умения за общуване на жестов език¹

(G1) Разбиране – възприемане и анализ на информация на жестов език.

(G2) Изразяване – изразяване и предаване на информация чрез жестов език.

(F) Социокултурна компетентност

(F1) Социален код, норми и правила на общуване в различни социални ситуации.

Оценката на познавателната компетентност остава извън обхвата на настоящите методики.

Основните критерии за оценка на компонентите на езиковото развитие са представени в Таблица 1 (адаптация на Таблица 2 от Методиката за оценка на словесен език). За всяко ниво критериите си изразяват от едно или няколко твърдения (прояви на критерия) за уменията на детето и се оценяват по Ликертова скала от 0 (не притежава уменията) до 5 (владее уменията и го демонстрира системно и убедително). Критериите се прилагат за определяне на нивото на езиково развитие на детето и проследяването на неговия прогрес.

Таблица 1. Критерии за оценка на компонентите на жестовата езикова компетентност.

КОМПОНЕНТ	КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА
(A) Познавателна компетентност	–

¹ Уменията за общуване на жестов език (G) тук заменя уменията за устно (D) и писмено (E) общуване в системата от критерии за оценка на словесното езиково развитие.

<p>(B) Обща комуникативна и прагматична компетентност</p>	<p>(1) Референция (Ref) – отнасяне към хора и обекти от ситуацията или обкръжението, връзка между този/това, за което се говори, и обект от реалността.</p> <p>(2) Съдържание (Cont) – даване на информация, представяне на факти, изразяване на мнение, идея, отношение, въпрос и др.</p> <p>(3) Кохезия (свързаност, Coh) – осъществяване на дейности, свързани с общуване, използване на общуването в игра, обучение, за постигане на цел.</p> <p>(4) Употреба (Use) – използване на подходящо изказване за изпълнение на определена цел.</p> <p>(5) Форма (Form) – избор на подходящи изразни средства.</p>
<p>(C) Езикова компетентност</p>	<p>(1) Перцептивен речник (PercVoc) – набор от жестове, които детето разбира.</p> <p>(2) Експресивен речник (ExprVoc) – набор от жестове, които детето използва в общуването си.</p> <p>(3) Граматически правила (Gram) – разбиране на основни граматически категории и закономерности в жестовия език.</p> <p>(4) Смесови отношения (Sem) – разбиране на основни смислови отношения между жестовете, възникване на жестовете, типове жестове, закономерности за изразяване на смисъла, преносно значение и др.</p>
<p>(G) Умения за общуване на жестов език (вместо D и E при оценка на жестовата компетентност)</p>	<p>(1) Смесово качество на продукцията (Sign) – завършеност, оформеност и смислова разбираемост на жестовото изказване.</p> <p>(2) Правилно изпълнение на жестовото изказване (SignUse) – според правилата на жестовия език.</p> <p>(3) Разбиране на жестово изказване (SignRec) – отношения между обектите, разбиране на жестовете, референциите.</p> <p>(4) Извличане на информация от жестово изказване (SignInf).</p>
<p>(F) Социокултурна компетентност</p>	<p>(1) Ефективност на речевия акт (Effic).</p> <p>(2) Адаптивност (Adapt) – умения за действие при непознатата ситуация.</p> <p>(3) Владеее на културния код (Cult) – познаване на</p>

	етикета, поведението, празниците и привичките на общността.
--	---

2. Периодизация на езиковото развитие на жестов език

Тук представяме обща схема за периодизация на езиковото развитие, която отнасяме не само към словесното, но и към жестовото развитие на детето. След това се фокусираме върху специфичните умения / критерии за оценка на езиковото развитие. По-нататък обръщаме внимание на специфичните етапи и критерии, характерни за развитието на жестов език.

Таблица 2. Схема на жестово езиково развитие в 6 нива (от 0+ до 5) от раждането до края на началния етап на образование.

	Ниво	Общи умения
Ранни жестови умения (ЧЕКЛИСТ SL-01)	Ниво SL0+ Доезиков етап 0-12 месеца	Привлича внимание и обръща внимание на обекти и хора. Комуникацията се изразява в изразяване на желаниа и нужди чрез плач и неезикови средства. Започва изразяване чрез посочване, хващане, движения, звуци и лицева експресия. От ключово значение за комуникативните умения е споделеното внимание. Наблюдава се лепетна реч.
	Ниво SL1 Начален езиков етап (проговаряне на жестов език) 12-24 месеца	Започва проявяване на отношение към хора и обекти. Активно двигателно развитие. Започва да участва в игри с осъзнаване на ролите, смяна на ролите. Активно имитира действия, движения, жестове. Перцептивният речник се увеличава прогресивно (набор от разбирани жестове). Експресивният речник включва първите жестове изолирано или в двужестови конструкции.
	Ниво SL2 Етап на неформално жестово развитие 2-3 години	Увеличава се значително обемът на експресивния жестов речник. Съчетава вербално (при вокализация и устна реч) и невербално (чрез разбираеми жестове) общуване. Проследява развитие на събития, предадени на жестов език. Започва да изразява емоции с езикови средства. Говори за себе си и се посочва.

<p>Предучилищни жестови умения (ЧЕКЛИСТ SL-03)</p>	<p>Ниво SL3 Етап на активно жестово развитие 3-6 години</p>	<p>Детето говори за своето обкръжение, за себе си от първо лице. Говори и за обекти извън непосредственото си обкръжение. Започва да добива представа за време – минало, настояще, бъдеще, и умее да навързва последователността на събитията във времето. Изразява намерения и мисли. Участва в съвместни дейности по четене и писане.</p>
<p>Целенасочено изграждане на жестова компетентност в образователна среда (ЧЕКЛИСТ SL-05)</p>	<p>Ниво SL4 Етап на начално изграждане на жестова компетентност 6-8 години</p>	<p>Започва да разказва сложни истории. Разпознава събития и елементи от разказа, както и причинно-следствените връзки между тях. Изразява отношение към хора и събития. Научава нова информация като задава въпроси: как, защо, къде, колко. Изразява съмнение и намерение. Започва етап на оgramотояване – овладяване на четене, писане и математически умения. Усвоява граматическите категории и прилага граматическите правила (на словесния и/или жестовия език).</p>
	<p>Ниво SL5 Етап на активно развитие на жестовата компетентност 8-10 години</p>	<p>Свободно изразява мисли, мнение, отношение, желание. Започва използването на абстрактни понятия. Умее да извлича информация от разговор, при четене, наблюдение. Извлича детайли от разговор. В комуникацията придобива умения за повлияване на събеседника – убеждаване. Процес на активно оgramотояване, четене с разбиране, овладяване на писмената реч. Започва да осмисля формулировките на граматическите правила.</p>
<p>Усъвършенстване</p>	<p>Нива след SL5 Етап на усъвършенстване на жестовата компетентност 11+ години</p>	<p>Последващо усъвършенстване на езиковите умения при жестова комуникация. Задълбочаване на комуникацията, предаваната информация, както и уменията за извличане на информация, логически отношения между събитията, семантични отношения между лексикалните единици, задълбочено разбиране на граматическите закономерности и функционирането на жестовия език.</p>

Характеристика на отделните периоди на развитие на жестовата компетентност

Ниво SL0+ (доезиков етап, 0-12 месеца)

Детето общува невербално, за да изрази желание, състояние или нужда. Спазва поредността в комуникацията, но не проявява инициативност. Желанието за притежание се изразява с жест – с отваряне и затваряне на ръката в юмрук. Основните изразни форми включват протягане и задържане на ръката в жестава поза, промяна в лицевата експресия и разнообразен плач. Детето споделя вниманието си само с още един участник в комуникативния акт, по време на който игнорира всичко друго/и в ситуацията; ако пренасочи вниманието си към друг обект, игнорира възрастния. Двустранната комуникация на следващо ниво става триадична (тристранна: родител – обект – дете). В този етап от развитие на комуникативните си умения детето:

- Разграничава емоционални състояния на възрастните по лицевата експресия (гняв, радост и др.), съпроводена със съответстващо поведение;
- Общува с посочващи жестове, бутане и дърпане;
- Отговаря на някои прости инструкции, въпроси и изказвания;
- Използва думи/жестове за задоволяване на нужди и потребности.

Поява на жестов лепет (последователност от движения, които по форма наподобяват жестовите знаци, но са лишени от съдържание), който постепенно отстъпва място на едновигателни жестови конструкции, носещи смисъл. Всеки жест може да се интерпретира широко, защото може да означава много неща – „мляко“ може да означава „искам мляко“, „това е мляко“, „не искам мляко“ и др.

Забелязват се промени в структурата на жеста. Например: жестът за татко се „артикулира“ на бузата, а не под носа, останалите елементи от жеста са напълно идентични с оригиналния жест, т.е. структурната организация на съставните елементи на жестовия знак може да е променена или изопачена.

Едножестовата дума може да се съпровожда и с нелингвистично посочване.

Ниво SL1, Начален езиков етап (проговаряне на жестов език), 12-24 месеца

Детето реферира към обектите като ги задържа, посочва, поглежда към тях или ги докосва. в периода на изправянето и прохождането то започва да продуцира първите осмислени жестове, които са предшествани от *жеста за посочване* и са в казуална зависимост със *символичната игра с предметите* (жестове за разпознаване на действието). Обръща се внимание на различни обекти, особено играчки, светлини, животни и определени храни. Детето с удоволствие участва в игри с редуване на ролите, спазва този ред и активно общува с възрастните, подава и изисква обектите обратно за себе си. Вниманието на детето, проследено в посоката на поглеждане, се споделя между този на възрастните и обекти от интерес за него. Комуникацията е триадична в различни комбинации: дете – възрастен – обект или дете – възрастен – възрастен.

В този период се регистрира необходимост от разграничаване на определен обект, лице или събитие от общия фон на контекста, за да стане обект на коментари и взаимодействие. В този съвместен контакт детето имитира движенията на другите хора, използва невербални начини за привличане на вниманието към себе си и за задоволяване на нужди, за емоционално отъждествяване. Детето подражава на двигателно поведение на възрастните, имитира жестове, но без прецизност по отношение на формата на жестовете.

В този период детето следва прости инструкции и команди на жестов език; започва да разбира, че обектите могат да се назоват/обозначат с жест; започва да използва жестови конструкции от два елемента. Броят на жестовете започва да нараства сериозно; разбира думи от категорията „храни“ и „дрехи“; заглежда се в говорещи на жестов език, разбира прости разкази, особено с познато съдържание.

Показателите за развитие на жестовия език на приблизително двегодишна възраст са:

- Употребява жестове с прости в двигателно отношение конфигурации – В (мое, мама), С (купа), О (чаша), А (мляко), 5 (дърво), 1 (играя).
- В жестовата реч се появяват дву- или трисъставни жестови конструкции или жест-посочване в комбинация с жест и немануална експресия.

- Използва различен жесторед при отразяване на разнообразни семантични отношения (според предикатно-аргументната структура на изказването) – SV Мама работи; (Pro)VO (аз) пия вода; SVO мама пие вода; SL куче навън; SVL Куче тича навън.
- Използва жестове класификатори за показване на обекти; класификаторите са ограничени в рамките на познати за детето обекти.
- Изразяване на отрицание чрез движение на главата или жест „не“ самостоятелно или в комбинация с друг жест.
- Задава въпроси чрез лицева експресия и жест, които се превеждат като въпроси с частица „ли“.
- Задава въпроси с „къде“ и „какво“, но само с движение на веждите и лицева експресия.

Ниво SL2, Етап на неформално жестово развитие, 2-3 годишна възраст

Детето използва прости думи или жестове, за да говори за действия или неща, които го заобикалят. Обемът на речниковия фонд на детето се увеличава значително, включително експресивния му речник, където се откриват не само референциални жестове (за показване/представяне), ритуализирани жестове, за назоваване, но и описателни (пантомимични) двигателни жестове. Все още разбирането на езиковата изява на детето и комуникативното му намерение изисква допълване и интерпретиране от страна на възрастните, основани на опита с него. В тази период детето:

- Постепенно започва да разбира основни синтактични конструкции;
- Разбира и отправя по-сложни инструкции и молби;
- Назовава или говори за неща, които го вълнуват;
- „Говори“ продължително време по време на разходки, коментира това, което прави или ще направи, дори без да го питат;

- Проявява интерес при обяснения на въпроси със ЗАЩО и КАК;
- Увеличава времето за слушане на истории от 5-10 минути на 20 минути;
- Отговаря с кратки отговори на въпроси с “кой”, “защо”, “къде” и “колко”;
- Задава прости въпроси;
- Използва езика във въображаеми и кооперативни игри, за драматизации.

Показателите за развитие на жестовия език на приблизително тригодишна възраст са:

- В артикулирането на жестовете продължават да преобладават простите двигателни форми на ръцете, а при жестове, чиято продукция изисква по-сложни форми, се забелязва замяна към по-прости двигателни конфигурации (жестове, които се изпълняват в конфигурация числото 3 се изпълняват в 5, с отворена длан).
- Комбинират се до три или четири жеста, включително надмодално посочване (indexing) и лицевата експресия като отделни жестове.
- Структурата на изреченията е проста – субект-обект, свързани с прост жест за действие, глаголи и позиционни глаголи.
- Класификаторите се използват за обозначаване на обекти и движенията на тези обекти.
- Жестовете се модифицират, за да изразят различни семантични отношения – посока за указване на действащо лице, цел и др., или промяна в маниера на движението или лицевата експресия за изразяване на начина на действие. Например: посоката на глагола „давам“ е ориентирана към крайния получател; движението на жеста „вървя“ се прави по-бързо, за да изрази „вървя бързо“.
- Отрицанието се изразява чрез движение на главата към произведено положително изречение на жестов език – АЗ ИСКАМ МЛЯКО + движение на главата в

отрицание; може да се изрази и с жест – ИЗЛИЗАМ НАВЪН НЕ + лицево изражение.

- Въпросителните жестове се съпровождат с правилна лицева експресия.
- Показателните местоимения се използват правилно – за обозначаване на реални предмети или хора от непосредственото обкръжение.

Ниво SL3, Етап на активно жестово развитие, 3-6 годишна възраст

Детето активно общува с околните, въпреки че все още не разполага с богат набор от жестови средства за изразяване. Разчита на непосредствения контекст на комуникацията, ползва кратки съчетания от жестове и фрази. Пасивният му речник е значително по-богат от активния и възрастните трудно могат да кажат дали разбирането от страна на детето е в резултат на добро владение на езика или по подразбиране от контекста на ситуацията. Детето говори за неща, които прави; може да си поиска различни неща; може да разпознае действия и обекти визуализирани в прости сюжетни картини или книжки; може да опише хора и обекти по техни характеристики. То може да говори за това къде е даден обект, къде е отишъл и кой го притежава в момента.

Жестовите подкрепят развитието на говорната експресия и разбирането на словесния език. Детето говори за различни неща от своето непосредствено обкръжение, свързани с предстоящи действие, които то ще извърши или има намерение направи. То говори за неща, които правят или ще направят другите хора, дори това да не е свързано конкретно с него; говори за няколко неща едновременно, успява да вербализира голяма част от намеренията и мислите си. Речта му е разбираема за околните и то с лекота разбира речта на приятели и близки познати. В този период детето:

- Разбира и използва в езика основни понятия за количество, цвят, време (дори неправилно), пространство, и предназначение;
- Използва езика за изразяване на идеи, истории, проблеми и чувства;
- Разбира инструкции, които съдържат повече от едно действие;

- Говори за две събития в правилната хронологична последователност;
- Поддържа дълги и подробни разговори;
- Разказва истории, които съдържат реални и нереални елементи;
- Пита „Как?“, „Защо?“, „Кога?“;
- Изисква подробни обяснения;
- Отговаря на прости въпроси „Какво става, ако...?“;
- Включва се в кратки разговори, за да привлече вниманието към себе си или за поддържане на социален контакт;
- Говори за прилики и разлики между обектите;
- Слуша и разсъждава логически.

Показателите за развитие на жестовия език за този период са:

- Конфигурацията на ръцете при изпълнението на жестовете стават все по-сложни и по-прецизни – А, Ж, Х, вариантите на Х и др.
- Доминират простите изреченски структури, но започват да се появяват и сложни изречения от типа тема-коментар и риторични въпроси (жесторедът и лицевата експресия може да не са правилни).
- Използване на съгласуване на глагола със съществителното за означаване на място от реалния свят или референция към него.
- Модифицирането на жестове съществителни се прави, за да се уточнят някои характеристики като големина, форма и количество на обектите. Модифицирането е по отношение на обема и формата на жеста, съчетано с немануална експресия.
- Може да формулира въпросителни изречения с въпросителни думи - ЗАЩО?, КОЙ?, КАК?, КОЛКО?

- Разбира и използва езика за класифициране и групиране по форма, цвят и употреба.
- Разказва правилно сравнително дълги истории, като спазва последователността на събитията.
- Може да каже имената си, както и на жестов език.
- Отговаря правилно на въпроси за време – Колко дълго?, Колко често?
- Отговаря лаконично, но точно на въпроси.
- Пита за значението на непознати думи или жестове.

Ниво SL4, Етап на начално изграждане на жестова компетентност, 6-8 годишна възраст

Детето разказва сложни истории за неща, които са се случили в миналото или могат да се случат в бъдеще. Страничен слушател, който не познава детето, може да разбере историята без предварителна информация по въпроса. Детето може да свърже различна информация с конкретна история, да разпознае различни елементи от разказа, да открие причинно-следствената връзка между тях. Детето е наясно и познава границите на собственото си знание по дадени теми, използва езика, за да разбере какво се случва, кой какво прави, в какъв етап от развитието е дадено състояние или процес, какво правят хората и защо го правят. Може да поддържа разговор по тема, придържа се към темата и споделя опит, които има отношение към това, което разказва събеседника.

Детето свободно и успешно говори с всеки човек за неща, които е направило или изпитало. Участва в продължителни и сложни разговори с непознати, които не знаят нищо за него или за неговите интереси. По време на общуване в група детето разбира какво казват участниците и проследява развитието на дискутираната тема. Използва езика, за да повлияе на мисленето на хората, тяхното мнение, отношение по даден въпрос; за да представи алтернативно решение и да предположи какво могат да направят други хора в различни ситуации.

Показатели за развитие на жестовия език през този етап:

- Ясна и устойчива употреба на сложни форми/конфигурации на ръцете, включително дактилиране и точно “артикулиране” на двуръчни жестове, дори асиметрични.
- Употреба на сложни изреченски структури включително: изречения от типа тема – коментар (едната ръка задържа „темата“, а другата ръка продължава с „коментара“), релативни изречения (relative clauses) и условни изречения (conditional sentences), жесторед и немануална експресия.
- Модифицирането на жестове глаголи и съществителни продължава и се разширява до включване на модифициране на съществителните за изразяване на пространствени взаимоотношения между обекти (независимо дали са в група или са в определен ред).
- Употреба на всички въпросителни местоимения/жестове.
- Отговаря на по-абстрактни и условни въпроси – „какво ако...“.
- Прецизно езиково разбиране и употреба на понятия, свързани с: време (сутрин, вечер, вчера/днес/утре), противоположности, прилики и разлики, поредности (първи, втори и т.нат.), местоположение и движение (от, към, над), сезони в годината, основни математически операции (събиране и изваждане), пари.
- Употреба на по-описателен език.
- Правилно съгласуване на жестове глаголи и съществителни за абстрактни пространствени локации.
- Правилна употреба на сложни глаголи за движение.
- Правилна употреба на анафори (изразяване на определени обекти чрез местоимения) и установяване на техните референти.

Ниво SL5 и SL5+, Етап на активно развитие на жестовата компетентност, 8-10 годишна възраст

Детето може да изкаже накратко какво мисли. При обяснения на процедура, игра или абстрактни понятия, въвежда слушателя в темата, като осигурява предварителна информация. В групови дискусии може да проследява в детайли какво говорят участниците; придържа се към основните принципи за убеждаване на други хора. Когато има недоразбиране в процеса на комуникация, може да използва различни процедури за обратна връзка или перифразира, за да продължи разговора. Ако има проблем с разбирането, може да изиска изясняване и доуточняване на информацията.

Показатели за развитие на жестовия език през този етап:

- Знае кой какво може да каже, по какъв начин, къде и кога е подходящо да го каже, с какви средства и на кого.
- Наблюдава и контролира качеството на информацията (достоверност и релевантност) в езика, както на продукцията, така и за разбиране (може да е информативна, но не твърде информативна; може да оцени информацията получена от другите).
- Наблюдават и контролира начина на езиково изразяване – знае как да избегне двусмисленост и неяснота, изказва се кратко и добре структурирано/подредено.

3. Подходи за оценка на езиковите умения на жестов език

Наборът от налични инструменти за оценка на жестовите езикови умения е изключително ограничен, дори за широко изследвани жестови езици в страни с традиции в билингвистичното образование (британски, американски жестов език и др.).

Критериите за оценка, които сме представили в Таблица 1 по-горе, отчитат комуникативните (B) и езиковите (C – езикови знания, G – продукция и разбиране) характеристики на оценката на жестовата езикова компетентност. Таблици 3 и 4 показват съотнасянето на критериите към критериите от Test Battery for ASL Morphology and Syntax (T. Supalla et al., 1995) и American Sign Language Assessment Instrument (ASLAI) (Hoffmeister, 1994, 1999, 2000).

Таблица 3. Сравнителен анализ на обхвата на тестовете за жестова езикова компетентност (Test Battery for ASL Morphology and Syntax).

Test Battery for ASL Morphology and Syntax	Критерии (Таблица 1)
lexical phonology production (LPP)	(G) Умения за общуване на жестов език (2) Правилно изпълнение на жестовото изказване (SignUse).
narrative production (NP)	(B) Обща комуникативна и прагматична компетентност (G) Умения за общуване на жестов език (1) Смесово качество на продукцията (Sign).
verb agreement production (VAP)	(C) Езикова компетентност (3) Граматически правила (Gram).

noun-verb production (NVP)	<p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(1) Смесово качество на продукцията (Sign).</p> <p>(2) Правилно изпълнение на жестовото изказване (SignUse).</p>
noun-verb comprehension	<p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(3) Разбиране на жестово изказване (SignRec).</p>
verb of motion production (VMP)	<p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(1) Смесово качество на продукцията (Sign).</p>
demographic questionnaire	<p>–</p> <p>(общи въпроси в началото на чеклиста)</p>
aspect and number inflection production (ANIP)	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p>
sign order comprehension (SOC)	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p>
verb reversal production (VRP)	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p>
verb agreement comprehension: single verbs (VAC-1)	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(3) Разбиране на жестово изказване (SignRec).</p>

verb agreement comprehension: two verb sequences (VAC-2)	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(3) Разбиране на жестово изказване (SignRec).</p>
--	--

Таблица 4. Сравнителен анализ на обхвата на тестовете за жестова езикова компетентност (ASLAI).

ASLAI	Критерии (Таблица 1)
(Production 1) Real Object (RO) - dynamic	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p> <p>(4) Смеслови отношения (Sem).</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(1) Смесливо качество на продукцията (Sign).</p> <p>(2) Правилно изпълнение на жестовото изказване (SignUse).</p>
(Production 2) Verbs of Motion and Production (verbs of motion and location), test A (VMPA) - dynamic	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(4) Смеслови отношения (Sem).</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(1) Смесливо качество на продукцията (Sign).</p> <p>(2) Правилно изпълнение на жестовото изказване (SignUse).</p>

<p>(Production 3) Same Time/While (ST/W) complex sentences - dynamic</p>	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p> <p>(4) Смеслови отношения (Sem).</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(1) Смесливо качество на продукцията (Sign).</p> <p>(2) Правилно изпълнение на жестовото изказване (SignUse).</p>
<p>(Production 4) Narrative Production 1 (RTS) - dynamic & Narrative Production 2 (BN) - static</p>	<p>(B) Обща комуникативна и прагматична компетентност</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(1) Смесливо качество на продукцията (Sign).</p> <p>(2) Правилно изпълнение на жестовото изказване (SignUse).</p>
<p>(Reception 1) Synonyms & (Reception 2) Antonyms</p>	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(4) Смеслови отношения (Sem).</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(3) Разбиране на жестово изказване (SignRec).</p> <p>(4) Извличане на информация от жестово изказване (SignInf).</p>
<p>(Reception 3) Plurals and Arrangement - static</p>	<p>(C) Езикова компетентност</p> <p>(3) Граматически правила (Gram).</p> <p>(G) Умения за общуване на жестов език</p> <p>(3) Разбиране на жестово изказване (SignRec).</p> <p>(4) Извличане на информация от жестово изказване (SignInf).</p>

Един от основните проблеми на разработването на инструменти за оценка на езиковата компетентност на български жестов език е липсата на качествени и задълбочени изследвания на езиковите характеристики на езика. Макар и той да показва редица сходни черти с други жестови езици, тази близост или различия не са изследвани и документирани. Това прави трудно оценяването на езиковите способности, тъй като липсва рамка за съотнасяне.

3.1. Събиране на информация от специалисти и родители

Интервю

Могат да се провеждат интервюта с възрастните от обкръжението на детето, които следят отблизо неговото развитие. Интервюто следва серия от въпроси, но отговорите са сравнително свободни и интервюиращият ги обобщава в обща оценка.

Чеклист

Чеклистите осигуряват по-формализирана и стандартизирана форма на оценка, при която отговорите са в предварително зададен формат (Ликтертова скала или друг формат), с което се осигурява директно извеждане на обобщения върху резултатите.

Алгоритъм на провеждане на оценката и протоколиране на резултатите

1. В зависимост от възрастта на детето/ученика се определя съответстващото очаквано ниво на развитие на езиковата компетентност. Избира се един от предоставените комплексни чеклисти.
2. В някои случаи може да се състави нов чеклист чрез комбиниране на компонентите от няколко чеклисти за различни нива. Това може да се наложи в редки случаи, тъй като в повечето случаи компонентите са взаимосвързани и е рядко да се разминават значително.
3. Процесът на оценяване на уменията се организира в едно или няколко занятия чрез прилагане на избрания чеклист – наведнъж или на части.
4. Получените резултати се протоколират. В някои случаи може да е полезно да се направи обобщена оценка или описание на резултатите.

Въз основа на оценката на словесните и жестовите езикови умения поотделно се изготвя комплексен езиков профил на детето / ученика. Основните характеристики и методи за изготвяне на езиковия профил са представени в Методиката за комплексна езикова оценка (езиков профил), продукт А4.

3.2. Директни наблюдения и тестови инструменти

Работа с изказване на жестов език

Могат да се формулират упражнения за анализ на речника, граматиката, възприемането и продуцирането на жестова реч въз основата на дадено жестово изказване. Ключово е жестовото изказване (видеозапис или на живо) да бъде съобразено с възрастта и познанията на детето.

По този начин се изхожда от комплексното – (жестовия) текст, и се анализира неговата структура и градивни компоненти – части, изречения, отделни жестове. Жестовите се съотнасят с определено значение, въз основа на което се извлича значението на целия текст. След това е необходимо анализиране на съдържанието чрез задаване на въпроси – кои са действащите лица, какво се е случило, къде, как, защо и т.н. Разбирането може да се проверява и с въпроси с отговори „да“ и „не“ относно истинността на дадени твърдения. Постепенно въпросите могат да се усложняват и да се проверяват уменията за извличане на комплексна информация, извеждане на изводи на няколко стъпки, логически отношения между части от текста и други.

Комуникативната и социокултурната компетентност може да бъде оценена чрез примери за подходяща и неподходяща употреба на текста или части от него за определени цели и в определени ситуации, несъответствия във формата и др.

Тестовите за жестова компетентност често използват и отделни изречения на жестов език вместо цялостен текст. Например BSL Receptive Skills Test (Herman et al. 1999) използва 40 изречения на жестов език с нарастваща трудност и проверяващи разбирането на различни смислови отношения и различни граматически категории.

Ролеви игри и участие в дискусии

Ролевите игри могат да бъдат много полезни за наблюдение върху жестовата продукция и разбиране. Ролевите игри използват техника, която е интегрална част от методите за разказване на жестов език – влизане в роля и предаване на действията, мислите и поведението на даден участник в ситуацията, за която се разказва.

Дискусиите са полезен инструмент за наблюдение върху непосредственото общуване на детето, изразяването на мнение, проверка на разбирането, задаването на въпроси и други. Дискусиите обаче са трудоемки за наблюдение и анализ, особено ако участниците са повече на брой.

Разказване на жестов език по картинки

Може да се използват истории в илюстрации, чрез които да се проверява нивото и качеството на жестова продукция според броя и разнообразието на използваната жестова лексика, сложността на използваните конструкции и други.

Картинки могат да се използват и за оценка на усвояването на отделни граматически категории. Картинките трябва да са правилно подбрани, за да проверяват конкретната закономерност, без да са повлияни от познаването на други категории.

Работа с непознато съдържание на жестов език

По този начин може да се тества способността за адаптиране и пренос на налични знания към непознатата ситуация и тема. Това е много важно условие при развитата езикова компетентност на жестов език.

ТРЕТА ЧАСТ.

Общи насоки за развитие на жестовата
езикова компетентност

В България до момента билингвистичният подход на обучение при глухите деца не е официално установен и не се прилага системно. Едва в последните години започва да се говори за методическите аспекти на билингвистичното обучение и да се прилагат подобни методи, засега в рамките на отделни проекти и частни учебни центрове. До момента не се провежда и обучение по български жестов език при деца със слухови нарушения. Първите усилия в тази посока от страна на Министерството на образованието и науката са свързани с разработване на Методика за обучение по жестов език за глухи деца в предучилищна и училищна възраст (Балканска и др. 2020) и Методика за обучение на сляпо-глухи деца (Цветкова и др. 2020).

Ситуацията се усложнява и от факта, че липсва системно описание на българския жестов език от гледна точка на неговата граматична система и в съпоставка със словесния език и с други жестови езици. Единствени до момента разработки, разглеждащи елементи от граматичната система на българския жестов език, са представени от Лозанова (Лозанова 2015) и Тишева и др. (Тишева и др. 2017). За полагане на успешно обучение по жестов език като част от образователната програма при децата със слухови увреждане е необходимо детайлното проучване на езиковите явления, най-вече с фокус върху общите и различните черти между словесния и жестовия език, предизвикателствата в усвояването на двете езикови системи и превключването между тях.

Степента на жестовата компетентност на деца и ученици със слухови нарушения от предучилищна и начална училищна възраст, обучавани в специалните и общообразователни учебни заведения в България, започва да се изследва с цел въвеждане на българския жестов език в обучението и образованието (Балканска и др. 2020). Анализът на резултатите показва, че децата до начална училищна възраст не демонстрират високо равнище на владеене на жестовия език. Нещо повече, в тази възраст в по-голяма степен се използва симултанната словесно-жестова комуникация, докато в начална училищна възраст словесните средства преобладават над жестовите. Жестовата компетентност се оценява като лексикален фонд (набор от познати и използвани жестове) и в по-малка степен се интерпретират резултатите от гледна точка на граматиката на езика.

В процеса на обучение трябва да се подпомага работата с комплексна информация, за да се изградят у децата умения за анализ, извличане на информация, оценка, поставяне на въпроси и други. Тези умения са затруднени при глухите деца, защото изискват

системна работа и много добри езикови умения, които при глухите деца се формират бавно и за продължителен период от живота им. Основните препоръки в тази насока са следните:

- Използваният материал може да бъде от различна модалност – писмен текст, видеоматериал, видео или аудиоматериал със субтитри, текст / разказ в жестова форма, илюстративен материал, демонстрация и др.
- Трябва да се идентифицират и да се наблегне на непознатите елементи от текста или материала – непознати обекти, понятия, дейности и други, които да се обяснят и да се обвържат с примери от живота, познати на глухото дете.
- Материалите трябва да са съобразени с нивото на знания за света и за анализ и възприемане на информация, както все пак да представляват и предизвикателство, да изискват научаването на нещо ново или овладяването на ново умение или подход.
- Разбирането и усвоените знания трябва да се проверяват и в следващи занятия и занимания и да се надграждат и затвърждават.

В България все още не са добре разработени методите за представяне на информация на жестов език за глухи деца. Методите в момента са на ниво експериментални методи и подходи, които все още не са получили методическа и педагогическа оценка и най-вече от гледна точка на приложимост в индивидуалната и груповата работа с глухи деца с различна степен на владеене на жестовия език.

Основните насоки в тази област са следните:

(а) Използване на пантомимни, посочващи и имитиращи жестове, като постепенно се увеличава сложността до по-условни, абстрактни жестове;

(б) Следване на логическата и времевата последователност на събитията при конструиране на изказването, като сложните причинно-следствени, резултативни и темпорални отношения се представят експлицитно и се обособяват визуално и пространствено (с конкретни жестове за „това мина“, „после стана това“, „мина време и чак след това“ и т.н.);

(в) Експлицитно се изясняват и участниците в комуникативната ситуация с техните роли и правила за провеждане на комуникацията (кой е говорещ, слушащ, правила за вземане на думата, очаква ли се обратна връзка и кога);

(г) Допълнително се налага обясняване на специфични термини и сложни думи, за което трябва да се предвиди време в рамките на заснемането на подобни жестови материали;

(д) Използване на допълнителни визуални материали като графики, снимков материал, схеми и други, за които да се предвиди време за гледането им, след това обяснение на жестов език, за да не се изисква раздвояване на зрителното внимание;

(е) Търсене на обратна връзка – задаване на конкретни въпроси към детето за проверка на разбирането, въвеждане на непознати жестове и др.

Освен изцяло на жестов език, в някои случаи според индивидуалните нужди на децата трябва да се предвиди подпомагане само с отделни зрителни компоненти на жестов език или с други средства. Някои деца с добро владение на словесен и жестов език може да имат нужда от отделни жестове, например за отстраняване на многозначност при близкозвучащи думи, или да предпочитат калкираща жестова реч (предаване на словесното изказване с жестове, заменящи думите). В други случаи може да се предпочитат подпомагане чрез дактилиране на по-сложни или непознати думи. Има и редица други алтернативни системи, подпомагащи визуално комуникацията, но те не са масово възприети и прилагани в България.

Особено внимание трябва да се обърне и на ситуациите, които представляват предизвикателство за глухите деца и са проблематични.

Дискусията и комплексна комуникативна ситуация, която изгражда редица полезни умения – формулиране на мнение и умение за изразяване на мнение, споделяне на личен опит, привеждане на аргументи, изразяване на съгласие и несъгласие, формулиране на нови идеи и други. Затова дискусията трябва да бъде използвана в различни занятия. Основното в прилагането на дискусия в група, където участват и глухи деца, трябва да бъде в осигуряването на яснота на процеса.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Балканска, Н., Сл. Лозанова, К. Дионисиева (2020). *Методическо ръководство за обучение по български жестов език в предучилищна и начална училищна възраст*. МОН, София.
- Лозанова, Сл. (2015). Семиотични аспекти на вербално-жестовия билингвизъм при деца с увреден слух (автореферат на дисертация за получаване на образователна и научна степен „доктор“), Нов български университет.
- Матанова, В., Е. Тодорова (2013). *Ръководство за прилагане на методика за оценка на образователните потребности на децата и учениците*. С., МОМН, Институт за психично здраве и развитие.
- Тишева и др. (2017). Теоретично описание на граматиката на българския жестов език. София, МОН.
- Allen, T. E., & Enns, C. E. (2013). A Psychometric study of the ASL Receptive Skills Test when administered to deaf 3-, 4-, and 5-year old children. *Sign Language Studies* 14(1), 58-79.
- Bishop, M. (2010). Happen Can't Hear. *Sign Language Studies*, Vol. 11, No. 2 (Winter 2011), pp. 205-240.
- Conrad, R. (1979). *The Deaf School Child*, London.
- French, Martha (1999). *Starting with assessment: A developmental approach to deaf children's literacy*. Pre-College National Mission Programs, Gallaudet University, 1999. ISBN: 088-0952-210.
- Grosjean, F. (1982). *Life with Two Languages: an Introduction to Bilingualism*, Harvard University Press.
- Grosjean, F. (2008). *Studying Bilinguals*. Oxford: Oxford University Press.
- Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Hamilton, A., Plunkett, K., & Schafer, G. (2000). Infant vocabulary development assessed with a British Communicative Development Inventory. *Journal of Child Language*, 27, 689-705.
- Haug, T., & Mann, W. (2008) Developing tests for sign language assessment – a review of common problems and other related issues. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 13(1).
- Haug, T., Mann, W. Adapting tests of sign language assessment for other sign languages – a review of linguistic, cultural, and psychometric problems. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2008 Winter; 13(1):138-47.

- Haug, Tobias (2008). Review of Sign Language Assessment Instruments. In: Sign Language Acquisition. Edited by Anne E. Baker and Bencie Woll, Benjamins Current Topics Series 14, 2008, pp. 51–85.
- Herman, R. & Roy, P. (2006). Evidence from the wider use of the BSL Receptive Skills Test, Deafness and Education International, 8, 33-47.
- Hoffmeister, R. J. (1994). Metalinguistic Skills in Deaf Children: Knowledge of Synonyms and Antonyms in ASL. In J. Mann (ed.), Proceedings of the Post Milan: ASL and English Literacy Conference (pp. 151-175). Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Hoffmeister, R. J. (1999). American Sign Language Assessment Instrument (ASLAI). Manuscript, Center for the Study of Communication & the Deaf, Boston University.
- Hoffmeister, R. J. (2000). A Piece of the Puzzle: ASL and Reading Comprehension in Deaf Children. In C. Chamberlain, J. P. Morford & R. Mayberry (eds.), Language Acquisition by Eye (pp. 143-163). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Lucas, C., C. Valli (1992) Language Contact in the American Deaf Community, San Diego, Academic press.
- McAnally, Rose, Quigley (1994). Language Learning Practices With Deaf Children. Pro ed.
- Nover, Stephen, K. Christensen, L.-R. Cheng (1998) Development of ASL and English Competence for Learners Who Are Deaf. Topics in Language Disorders. 18.
- Plaza-Pust, C. & Morales-Lopez, E. (eds.), (2008). Sign bilingualism: Language development, interaction, and maintenance in sign language contact situations. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Prezbindowski, A.K. & Lederberg, A.R. (2003). Vocabulary assessment of deaf and hard-of-hearing children from infancy through the preschool years. Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 8, 383-400.
- Schick, B. (2003) The development of American Sign Language and manually coded English systems. In M. Marschark & P. Spencer (Eds.), Oxford handbook of deaf studies, language and education (pp. 219-231). New York: Oxford University Press.
- Seeff-Gabriel, B., Chiat, S. & Roy, P. (2008) Early Repetition Battery. Pearson Assessment, London.
- Stokoe, W. (1960). Sign Language Structure. An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf, (1993 Reprint ed.). Silver Spring, MD: Linstok Press.

Supalla, T., Newport, E., Singleton, J., Supalla, S., Coulter, G., & Metlay, D. (1995). An Overview of the Test Battery for American Sign Language Morphology and Syntax. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (AERA), April 20, 1995, San Francisco, CA.

Supalla, T., Newport, E., Singleton, J., Supalla, S., Coulter, G., & Metlay, D. (unpublished). The Test Battery for American Sign Language Morphology and Syntax.

Swanwick, Ruth. (2016). Deaf children's bimodal bilingualism and education. *Language Teaching*, 49, pp. 1-34.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Към тази Методика има серия от разработени чеклисти, публикувани на платформата на Институт „Науки за глухите хора“ на следния адрес:

<https://study.deafstudiesinstitute.bg/course/view.php?id=5>